

Чедо Вуковић

СВЈЕТЛОСТ У АНДРИЋЕВОЈ ПОЕТИЦИ

*Мјесто очих да два сунца никну...
не би њини свијетли погледи
величества небесне прелести
свеколике могли прегледати...
ће с' рађају сунца и мирови,
ће вјенчано биће с зачатијем...*

Његош: „Луца микрокозма”

Сам писац, одиста, ни са два сунца умјесто очију не би могао сагледати сву сложеност и тајновитост људске природе — ту безграничну галаксију „свијетлих кола“, која се креће у тројству: *писатељ — ријеч — књижевни лик.*

Но, прозаист Андрићева кова „мјесто очих“ развија два унутрашња сунца, кадра да раскрију бар неке свјетлотаме у књижевним ликовима и људској природи уопште. Та два сунца „никну“ да осмотре човјека са двије стране — у времену и простору, те да то сједине ка смјеру дубљег продирања у људско биће и бивање. Тако та два сунца живе као једно — као глас свјетлости, као свијетла и свјетлотворна ријеч.

Зато Јован Деретић (у „Историји српске књижевности“) с правом каже: „... Андрић је песник светлости и у његовом делу доживљај светлости највиши је израз духовног искуства, врхунац у којем човек као да се ослобођа закона земље и сам постаје светлосно биће“.

Често сам се питао: шта би ријеч била без вишесмјерног зрачења у књижевном дјелу и свакодневном говору? Зар једино крути самоисказ — звучна или словна окамина?

Ипак, унутрашња свјетлост људска стреми да се искаже као дах и чин — дакле, као нагон, осјећање и тежња — дакле, као страст, моћ, патња, љубав, мржња, борба итд. Та свјетлост по-

стаје ријеч, а ријеч „ниче“ и грана се као зрачна мисао, звук или знак.

Управо отуд свјетлотворна ријеч добија врашки чудесну моћ — њоме се открива, сазнаје, доживљава, преобликује и ново ствара, као у правријеме, и то све готово у исти мах.

Прихватио сам, стога, идеју да је свјетлост једна од исконских вертикала људске мисаоности и осјећајности. Тако сам доживљавао и њену животност у књижевним, ликовним дјелима, те и у свјетлотворној ријечи Андрићевој.

Зна се, уосталом: представе о свјетлости у лијепим умјетностима и естетичким разматрањима старе су колико и умјетност сама. Негда је то бивало и уз ослонац на соларне култове и митове и вјеровања (Хераклит) о ватри као првобитном елементу.

Било како било, сада није могуће спомињати бројне мисли — античке и позније — а још мање интерпретирати њихове теорије о саодносима свјетлост-љепота у дјелима умјетничким. Сваки такав покушај излазио би из оквира овога рада, мада сам изнова помно трагао за генезом теоријске мисли о свјетлости, рецимо о њеним метафизичким својствима, о спонтаном сјају или хармонији лијепе форме, затим о свјетлости коју приказују као духовни или етички надслој у лијепим умјетностима итд.

Исто тако, могао сам, поређења ради, говорити о свјетлосним визијама у дјелима наших и страних писаца, те у нашој народној поезији (о сунцу које „три пута игра на истоку“, о јабуци која скаче „низ оне скале звјездане“ итд), затим у народним вјеровањима и обичајима и слично, али и то би водило прелијевању тока преко обала, које су намјеном овога списка постављене.

Ослонио сам се, стога, на Андрићеву поетику свјетлости у његовим романима и приповјеткама, као и у значајним његовим узгредицама — записима, освртима и слично. На темељу свега тога постајаће, надам се, јасније и оно што слиједи као моје увјерење: неодвојиви су биће и бивања и ријеч, а људско је биће — како Андрић каже — „и само као мало сунце“.

Овако говорећи о свјетлости, ни за трунку не мистификујем списатељски метод и природу ријечи Иве Андрића. Исписујем само проширену метафору: ријеч пишчева уједно је и свјетлост, никла из зракоснова и згуснутог искуства, из мисли и узнесене творачке маште. Одмах потом, у непрекинуту слиједу, видим ту озарену ријеч у сусрету са свјетлостима које се откривају у књижевним ликовима да би — као својеврстан сјај — све то живјело и трајно се искрило међу корицама књига и у очима времена.

Наравно, овом приликом се не треба освртати на *сјај* и *таму* као супростављене симболе (добро-зло и слично) нити као ознаке при описивању. Ријеч је о суштинском поимању свјетло-

сти — од прве искре у писцу до њеног зрачења у прозирној кожи људског бића и бивања. Све што и тада остане неосвијетљено не мора бити хаос то је живо окружење, које наслућујемо и подразумијевамо и без чега не можемо ни схватити ни прихватити оно што у књигу стане.

*

Изнова ишчитавајући Андрићеве књиге — лист по лист и зрак по зрак — спонтано се нижу сусрети са свјетлотворним ријечима, са искрењем у њима и између њих.

И ево, пред очима се шире свјетлости у одређеном простору, у јасној дионици или у већим распонима времена, у мучном колоплету историје, у мозаику свјетлотамних приказа средине, са флуидним духом мјеста и у свему томе — освијетљена и свјетлосна јединка у саодносима или сукобу са другим јединкама, средином, временом, многим исијавањима тематским итд.

Чини се да су чистота и јасност Андрићева језика и стила прожети нијансама свјетлости — она их, наоко чини прозирним, лако читљивим и течним. Али, управо та изнијансираност усмјерена је према вишезначном језичко-стилском гранању. И почесто — при откривању ликова — оно прејасно казивање о њима заправо је тајновити премаз, испод којег се тек наслућују оштрице нагона и порива.

Стога нарочиту пажњу скрећу на себе динамичке фазе свјетлости — оне коју Андрић спонтано покреће и усмјерава и оне у ликовима дјела. Те свјетлости — као и све друге — титрају и круже,гибају се, тињају или пламте, букте или бивају привидно успаване итд.

Битно је, у свему томе, пропратити бар *пет фаза* постајања и кретања приповједачке свјетлости — уколико се то може открити и разлучити на узорцима из Андрићевих књига.

То је, најприје, *н а с т а ј а њ е* или она прва искра, без које нема свега што слиједи. У исповједним записима „Ех ponto” он спомиње „свијетли минут инспирације“. И потом: „Живим трајно у тами, једино свјетло је бљесак... стварања и дјела“. Знатно касније ће забиљежити да писац гаси свјетлост у себи да би је пренио „са једног плана на други, отприлике онако као кад човек угаси светлост у једној соби да би је запалио у другој“. Али, писац се и тиме хоће поиграти — ону „прву искру“ за приповједање (у себи или у лику) он ће приказивати као покрет који долази споља: „У тишини и непомичном ваздуху летњег дана јави се однекуд неочекиван и невидљив покрет, као залутао и усамљен талас...“ И тако, у причи „Јелена, жена које нема“, спољни прикази и привиди бивају само пројекција изнутра покретаних маштарских визија.

О списатељским варницама у себи сам Андрић свједочи на више мјеста и на разне начине. Он биљежи, на примјер: „Мисао гори у мени као пловак у кандилу“ . . . „Ми не проналазимо истине, него их се, у светлим тренуцима, само присећамо“ — и слично.

Поребења ради, споменуо бих: Хегелово „унутрашње сунце“ — као еманација самосвијести — стоји насупрот спољном сунцу. За Андрића, пак, постоји нераскидива веза између унутрашњих „светлих тренутака“ и простране свјетлости која окружује и подстиче све, па и његову творачку ријеч: „Чим сунце зађе, за мене престаје време писања . . . После сунчева заласка, и то не само у мраку него и при јачој свјетлости лампе — ја не видим ликове ни чињенице . . .“ Изјутра — „ја опет могу да пишеш“.

Друга фаза је **п р е н о ш е њ е** унутрашње свјетлости „са једног плана на други“. То је описно — и у бити свјетлосно — закорачење писца према лику, према сусретима са „женом које нема“, али која живи у измаштаним тренуцима: „Преко зиме врло ретко, а и тада опет у вези са сунцем и светлошћу. И то, како сунце расте, тако њена јављања бивају чешћа и живља . . . она се готово не одмиче од мене док седим на тераси, покривен плетивом сунца и сенки од лишћа“.

И ту зрачење полази од изворног, од јединке према свјетлосном или обратно. Овај двосмјерни сјај проткива основе Андрићева дјела. Писац, рецимо, не занемарује ознаке вјере, народности, средине, времена и слично, али у првом реду освјетљава и вреднује људско биће — оно бива усправни свијетли знак узвика, али и знак питања. За Андрића је и „отаџбина — круг сунчеве свјетлости“, па се онда гледа и на „човечанство од првог блеска свести“. А мудрост списатељска бива и овдје опрезна — она зна да може бити погубно све што је прејако, прегријано, пренадражено (а сјећам се, и мој отац збораше: „што је *пре* — не ваља“), те упозорава: „Сунце може да значи и уништење“.

Може, а и не мора.

Јер списатељске ријечи су свјетлост која тражи сасвјетлост у човјеку (као књижевном лику или читаоцу). И рекло би се: свјетлост-ријеч и свјетлост-карактер истог су или сродног постања.

Слиједи **н а р а т и в н о з а к о р а ч е њ е** према лику и његовој судбини. Писац сликовито приповиједа шта се и како збива, али не залази у унутрашње рефлексе тог збивања (како их, наиме, јунак доживљава). Но, и приказ набијања на колац (роман „На Дрини ћуприја“) почиње свјетлосним отварањем: „Напољу је свитало. Сунце се још није јавило, али је цео видик био светао“. Онда се — као снажан контраст — ниже нарација, сва од тамнина трагике: „Са главне џамије у чаршији јави се

хоца . . . Свет је истезао вратове и пропињао се . . . Кад су Радисаву наредили да легне . . . Видело се како свезано тело задрхта . . . Најближи су могли чути како човек удара челом у даску” итд. И пошто је све с мучењем свршено, писац — спонтано досљедан свјетлосном контрапункту — смирено наставља: „А сутрадан је освануо сунчан новембарски понедељак”.

И ето, чини се: свјетлост око нас и у нама — у бити својој — није ни добра ни зла. Она је само то што јесте — свјетлост. Али, и она има своју трагичну димензију — креће се и у погубним смјеровима и са многим сјенкама.

А ипак, зрачење ријечи бива све неопходније, уколико је све више тамних кругова и варљивих фарова цивилизације.

А ипак-ипак, мора се признати да свјетлост не нестаје увијек из себе саме. Она се снажније варнички из судара са њедрицама таме и јунговске Сјенке. У томе варничењу тама није негација свјетлости. Оне бивају здружене и творе рељефну слику при поимању, мишљењу, памћењу или исказивању. И нема, дакле, рељефне ријечи без свијетле и тамне стране, без присоја и осоја. Тек потом шире се семантичка и друга зрачења.

Андрићева проза — особито њени наративни пасажии — изазива, поред осталог, и ову помисао: свако у себи носи своје сазвјезбе свјетлости. Средишња звијезда ипак бива друга или друкчија у свакога. Некад су то звали *звјезда водиља*, помишљајући на преданост науци, пјесми, идеји, политици и слично. Писац, наравно, више циља на занесеност поривима — на егоизам и разне страсти, славољубље и самосилност, страх од смрти и заборава итд. А зна се: праз звијезда је могла бити божанство или више божанских и демонских ликова. Ипак је у дјетињству свих народа — у коријену и врху свега — стојало *обожаванье сунца*. Животворна свјетлост силазила је у људе да би се из њих пела к небу — да би ткала соларне култове и митске визије и свјетлотворну ријеч и сву ону „бијелу митологију” (о њој сада пише и Жак Дерида), сву ону метафорику и симболику, саздану од свјетлости, од нерва и маште људског бића.

И зна се: људска свјетлост има границе и меће, али је у бити немјерљива и несагледива.

Писац је не тражи свијећом ни у себи ни у ликовима.

Он је, напросто, претаче у приповиједање и као успут гради — на причи ћуприју.

Ако бих, рецимо, мост из приче „Мост на Жепи” гледао дуже као свијетли лук, бјелина би ми опила вид. Но, несрећни градитељ Италијан, при одласку, није се окренуо да погледа довршену грађевину. Јамачно је у себи однио (да би на путу умро) љепшу и страшнију слику но што је сам мост. Уз титраве одсјаје „запањене и укроћене Жепе”, по мосту су поигравале тамне пјеге његових пробдјевених ноћи у снјегу, набреклих очију кулчара, који ломе и туку комаде стијена, бијеле вјеће

и трепавице клесара, несубјектна слова хронограма о заслуги за мост везира Јусуфа и много других јада. Везир посрну и опет се усправи, али — искусивши зло — заклони се сјенком „у ћутању је сигурност“, па због тога „мост остаде без имена и знака“. И кад би све то, уз тежачке и товарне кораке преко моста, имало боје и нијансе — какав ли би настао мозаик бјелине и судбина људских.

У ту и такву списатељску свјетлост, покапану пјегама и праћену сјенкама, сјећам се сликовитих израза народних: *шароведрасто небо*, па *бјеломрка прећа* и *прошарица* (кад се мјестично отопи снијег и зазелени ливадска трава).

Ништа не бива без онога другог.

Ипак, ваља и провјерити понешто од онога што се чита и пише. И ето, изводио сам овакав мали опит. У тренуцима осаме, почнем у себи да говорим и ослушкујем унутрашњи глас „дубоког Ја“ (о којем психоаналитичари често расправљају). Тако се донекле увјерим да разговор са собом, одиста, може бити само глас свјетлости или свјетлотамни глас — то су невидљиве искре, које имају и пун смисао и животну вриједност.

Сад и Андрићева ријеч-свјетлост залази у лик, те га и з н у т р а о б а с ј а в а. Узмимо да је то јунакиња из приповијетке „Жена на камену“. Она се, за младих година, спонтано уживљава у складно извајану љепоту својег тијела и сва је — „предана култу сунца и тела“. Али, љета и купања у сунцу брзо наилазе и одлазе — жена примјећује на себи знаке старења. Њу је приповједач дотле посматрао и описивао споља, сада је освјетљава изнутра, и то низом кратких монолошких јадања: горчина — покушај самотјешења — вапај. Тад жена скаче у море и враћа се себи. Доживи — рекао бих — катарзу свјетлости и помирење са природним током живота. Андрић казује: „Кад је изронила, на лицу је изнела светлу маску житког сјаја. А два отвора у тој маски била су испуњена модрим, бескрајним и вечитим небом коме је на средини цвало сунце, огњен цвет у који се не може гледати“. И мало потом: „Надимају јој се мокре слабине у ритму још убрзаног даха, блесну кад се уздигну и гласну кад се опусте, блесну и гасе се“. Ето, последице „култа сунца и тела“ долази то таласаво и ритмичко „блесну и гасе се“.

Идући за зраком приповједачке линије, и писац је уронио у лик: најприје, спољни опис — обасјавање изнутра, до дубине бола — завршни опис, спољни, уз блијесак мора и сунца.

И рекло би се: ријечи пипају по унутрашњим озарењима лика као по мраку; ипак, брзо прогледају — изгледа да се ту присјете и својег исходишта. Управо то присјећање омогућава им да завире у скривене кутове и лавиринте унутрашњег живота и снова у сну и на јави. Андрић стога каже да у човјеку постоји „неко место... на коме ће гола истина засјати пуним сјајем“.

И ваља се, сада, запитати: није ли и свјетлост маште природна ријечима? Није ли машта и саму ријеч створила? Одиста, не настају ли ријечи као рођене кћери маште? Јер, чини се: ни ријечи без маште, нити маште без ријечи, чак и оне нерођене.

Да није свјетлина маште, шта би гола ријеч? Ево, у лику који има само име, испод којег је „тама завита тамо” (Риг-Веда) писац ипак пали своју свјетлост — открива бит и чин бића о којем ће писати. У исти мах, он покреће и игру унутрашњих варница самог лика — обје свјетлости тек тада могу да се осмисле и искажу. Пишчева ријеч — самородна свјетлост, маштом оснажена — бива богатија и у себи јача, бива нова мисао, звук и знак.

Тако писац чини исто што и други умјетници. Сликара разлиже свјетлост у боје да би свјетлост у бојама била оно што јесте и што може бити, музичар спаја зрак и звук (иако се сијев и гром привидно раздвајају), а писац гаји у себи сунчани и свој сјај да би ријеч-свјетлост могла да озари бит-свјетлост у другом човјеку.

Наравно, ријеч допире само до оног што се да открити. Увијек остане оно *нешто* — недосежно језгро које се и од своје свјетлости крије. Постоји, дакле, оно што се не може именовати, па ни зраком додирнути. Ту застанемо и помислимо: ето, моћ и немоћ ријечи. А ипак, пишчева ријеч и то *нешто* наговјести, значи бјелином и побуди у читаоцима чежњу да о томе слуте и маштају. Чини се: ни свјетлост ни ријечи не тумаче себе. О томе Андрић каже: „кад је реч о речима, речи ћуте”. А пишчеве радознале очи бивају „посрнули метеори на беспућима тражења”.

Под синтагмом „светла страна света” Андрић подразумева оно што је боље и љепше и све више здрава смисла у свијету и људима (по Заратустрину учењу, природна свјетлост је божанска, апсолутна — насупрот ариманској тами). Ништа без супротности: мач сијевне да и себе и свој сијев посијече. И Андрић објашњава: „Оно што називамо ‘рођени убица’, то је друга, неосветљена страна планете која се зове човек”. А ни блесак не мора бити знак за радовање: „И код оних које називамо нормалнима јави се повремено блесак лудила”. Исто тако, на свијетлим теразијама људског колебања има и тамних тегова, а можда је натруњено и око које то одмјерава.

Нечију ману други (па и писци) виде као изразито тамну страну личности. Човјек своју ману тако не види или је прекрива свјетлином — њоме заслијепљен, чак је потпаљује и узноси до култа (тврдица, на примјер). Тад се грозничаво држи кружног понора у себи и силази низ свјетлотамну спиралу. Опијен је од љубави према својем пороку и подиже фантом-грађевину, не питајући се — чему и коме... На страницама Андрићевих књига бројне су и разноврдне понорне свјетлости.

Покушао бих да кажем још понешто о томе како озарења Андрићеве прозе примају и какве одзиве у мени побуђују.

На реду је, хајде да збројимо, она пета фаза — з р а ч е њ е п р е м а ч и т а о ц у.

Листам у себи странице и ријечи „Проклете авлије” и застајем над поруком о држави и државама: „Ако хоћеш да знаш каква је нека држава и њена управа, и каква им је будућност, гледај само да сазнаш колико у тој земљи има честитих и невиних људи по затворима, а колико зликоваца и преступника на слободи”.

У тој Андрићевој „авлији” све се збива између изгријева и заласка сунца — у тој чудној и мутној свјетлости, која више наликује сумраку људских нарави и судбина. Ту се одиграва драматичан судар између чисте и невинне фикције (рођене из књига и сазнања у глави Ђамил-ефендије) и окротног, бирократског саздања једног царства и његових заплашених, тупоглавих слугу. И све то израста до симбола: слободна зрачност (макар и фиктивна) страда у судару са климавом, али за зло довољно чврстом грађевином, са спратовима од слуганских маски и демонског зазивања моћи.

То је, заправо, онај безмјерни судар аполонског (свјетлог) дионизијског (трагично-јарчјег мистеријума) и тартарског (мрачно-подземног), судар који се одиграва на свевременим сценама у нас и у свијету.

И, ако ништа друго, можда би се могло рећи да је човјек — кап крви, о зрак сунца окачена.

Можда и стога свјетлост бива активни чинилац у човјеку, у његовој крви, очима и сузама, у његовим сновима, мислима и ријечима-сликама, рођеним прије себе — у машти.

И на то сам помишљао, помно пратећи Андрићеве приповиједачке кораке кроз свјетлотамни рељеф људског простора и времена.

И природно је, стога, што свјетлост и биће, и лијепо бивају недјелјиве саставнице умјетничке прозе.

Но, пред блиставим полукругом дуге затворим очи и замислим онај подземни дио њеног круга — час од истих боја, час од спектра из зјеница свих покопаних, час од шарене таме вјечности. Јер ни дуга не дише пуним дахом без онога доњег лука.

И свјетлост, знамо, навлачи неброј маски — модринау неба и мора и плавкасте сјенке снијега, зелене вирове Дрине и Лима и црвене пјеге лишћа на умору, посребрен блијесак ханџара и гилотине, мрки сјај ломача и рачјих клијешта, игре боја у зјеницама и воштану, сивожуту боју смрти и бјелину насмијаних и вучјих зуба. Јер, ево, у Андрићевом и нашем вијеку наставља се праигра забрабуљене свјетлости, игра приметна још на улазима пећинским. А двије су представе и два привида исте игре — једна на врховима таласа, горедољна, понорна и пропета у

виду бијеле кријесте, а друга је полегла, треперава и мрежаста, по дну. Та мрежа не може уловити ни шаку пијеска ни рибе пераје ни себе саму, а ни ону игру на површини. Обје игре чекају — ријеч.

Прилике често приморавају човјека да буде „биће за” — да је унапријед потчињен и спреман да служи оном за (наспрам власти, моћи, опсесивне идеје, покрета, сталежа итд). Али, андрићевски човјек вазда је у неком сукобу и често бива жртвован. Он је несрећан — ако то није његова једина срећа — што је и „биће не” и што се многе, чак и демонске силе сручују на њега. А ипак, његова трагика, макар само у књижевном дјелу, свијетли кроз вријеме.

Ослушкујући звук ћилибарске бројанице међу прстима којег хаџије из приче, причини му се да су и то сунчане сузе митских Хелијада — кренуле су као ћилибар да смирују уздрхтале дамаре.

И зна се: наша свјетлост лети као стријела, сијева као мач, гусјеничким тутњем меље друмове и мостове, крилом пресијеца зрачну везу неба и земље, сијева као бомба, али и блиста благом поруком и топлом руком.

И зна се: наша свјетлост враћа се и рањава своје њедриште — засијеца оштро и дубоко блијеском савјести.

И зна се: наша свјетлост није иста или није у складу са многим свјетлостима око нас. Она чврсто бива сатјерана у дах живота који се бори и брани од других и себе сама. И свјетлост бива освојена слобода за себе и друге, слобода и у себи.

И питам се: зар би неко могао наносити зло другима, па и себи, а да то не озрачи и огрне непрозиром антисвјетлости? И буктиња мржње из отровне искре свијетли.

Може се протпоставити, стога, да окрутни везир „над Босном”, столујући у Травнику, и његови сејмени — у Андрићевој повијести — хладне ријечи и руке сијеку људе, прекривајући свој чин сјајем и вољом царске свемоћи, својим властољубљем или јадом или слијепом покорношћу. Тиме се потискује, све до једне уре, и онај трачак савјести. И кад се злодјела једног од њих окрену и упере к њему, он је — као везир Џелалудин — кадар да сам пресуди себи. А истина се открива сама: сијекући друге, одавно је сјекао себе.

И то је, заправо, андрићевска трагична игра варнице и мракова у људској природи, а у временима и приликама, кад ни камен не мисли добро бусену траве покрај себе.

Можда је и ту у питању онај сартровски слијед — *егзистенција прије есенције* — али се, у злу времену, све закриви и испретура, те се пориви и заноси надбијају и међусобно варају.

И можда је књижевна ријеч па и она Андрићева — само глас дубоког ћутања у свјетлости да би се, на хартији, чуо саговор између писца и времена, писца и лика о којем пише.

Унутрашња списатељска свјетлост не остаје при исказу по све иста — она губи нешто од своје природе, замаха и сјаја; као ријеч, пак, добија неслућену поснагу — у графици, прозодији, вишезначности, у понесености и љепоти, у духу и даху реченица, одјељака и књижевног дјела у цјелини. Те мијене често изненаде и самог писца.

Иманентна ријечи и дјелу у цјелини, свјетлост — ни у Андрићеву опусу — не спутава нити развезује нити усмјерава књижевне токове. Она не бива ни узда ни путовоћа нити ознака на раскрсницама живота и списатељства. Свјетлост је, просто, крв и дах и зјеница ријечи — она открива себе у оку, даху и крви другог човјека и природе која га окружава и одређује.

Уз то — колико се може разабрати на Андрићевим странацама — ријеч-свјетлост не креће се праволинијски; напротив, она се прелама и вијуга и кружи и пресијеца многе границе, средине и степенице: писац — атмосфере средине — књижевни лик или више ликова у саодносy — драматика збивања у неколико нивоа и смјерова — расплет... Ријеч тако твори зракоплете за приповијест, са свијетлим нитима испод, изнад и у њој самој.

Јединство ријечи и свјетлости Ролан Барт исказује сликовито: ријеч, наиме, „блиста бескрајном слободом и спремна је да зрачи према хиљаду неизвјесних и могућних односа”; а језик је — за њега — „људско обзоре”.

Свјетлост ријечи расте уз вертикалу времена, а шири се хоризонталом простора. Ипак то бива исти, недјељив блијесак.

Но, уопште узев, вертикала свјетлости може се открити у муњи, дрвету и човјеку, а хоризонтала у ријечи, бразди и змији, а она, вијугаста, репом се држи за земљу — према небу, за скок, подиже само устрашену и срдиту главу.

И није ли свјетлост онај свепрожимајући *areion* (Анаксимандар је тај бескрај поимао као творачки сусрет супротности: топло-хладно) — дакле, зрачни глас свега што јесте и што бива? Или око нас непрекидно траје свјетлосно кружење, сведено на видик (он је и у нама), у којем се могу кретати наше моћи сагледавања, сазнавања и маштања? Ако је и приближно тако, онда је природно што се тај свеопшти зракоплет исказује и у сржи умјетничких творевина.

Или свјетлост бива *једно* зато што је све и у свему? Или бива *све* и у *свему* зато што је *једно*?

Изласци и заласци свјетлости у њој су самој. А човјек — пише Андрић — „протрчи кроз огањ који се не види”.

Свјетлост изговарамо и исписујемо данас и овдје, а она је, вјерујем, у бити свих језика, у круготоку свих времена. Она обједињава и сунчане стазе (на јави) и мјесечеве мијене (у сновиима).

А снови, чини се, нијесу друго до пробуђена унутрашња свјетлост — она и сама страхује, утољава глади и страсти, одлази и одводи у недостижно. Свако биће у сну бива творац-умјетник, јер сан је најдубље, праисконско маштање. Вјерујем да би умјетник прихватио било чију слику, звук или сцену из сна и унио је у своје дјело. За Андрића то бијаху небоснови — они у писцу полагао круже (чекају своје зрење) и нечујно, лептирски слијећу на хартију.

Стога ријеч-свјетлост досеже и оно што човјек ионако не би могао. Да није те и такве ријечи, можда се не би говорило о свјетлости као феномену у литератури. И ријеке не би гледале камени лук свјетлости изнад себе.

Свјетлост је у више махова настојала да ме и ријечима увјери у своју самородност. Тако сам сазнао: људи, слијепи од рођења, генетски носе у себи купу рујне таме, али ће њу — преко чула и сазнања — налити свјетлошћу у бојама које ни дугин лук не познаје.

У Андрићевом дјелу свјетлост прожима све, а не само оно што је писац, намјерно, неким зраком означаио.

Јер, великим стаблом храста струји зрачна крв (као *ихор* — зрачна крв античких богова). Та свјетлосна крв прожима све — од жила до врх круне и од листа до коријена. Не видимо је, али знамо да без ње нема ни раста ни храста.

Јабланички мермер и глину босанске историје Андрић ће преобликовати у свјетлост високог храста и у рељеф људи и времена. Тако ће трајно живјети вријеме којег више нема, царство којег више нема, „жена које нема“, али и *проклета авлија* — које вазда има.

И, ето свјетлост и сјенка творачки су чиниоци у покретању и ходу бића и бивања.

И можда се поставља само једно питање: да ли сјенка хита испред човјека или човјек испред своје сјекке?

Čeđo Vuković

LIGHT IN ANDRIĆ'S POETICS

S u m m a r y

Thoughts on light nature of being and word are found in learnings of many religions and philosophers — from antiques until our days.

In this paper such thoughts are traced in Andrić's comprehension of the universe and in his literary work. Paralelly, the phases of origination and development of light in Andrić's poetics are abeing followed. There are five such phases.

Firstly that happens to be the o r i g i n a t i o n (those first sparkles, beginning from the confessional records in the work »Ex ponto«), there follows the t r a n s m i t t i o n of the light from one to the other literary plan, than n a r r a t i v e s t r i n g towards the deeper basis of literary characters; the word itself being the light penetrating the characters i l l u m i n a t i n g t h e m f r o m t h e i n s i d e; finally there comes the last phase — the word e m a n a t e s towards the r e a d e r daring the reflexions of light in him.

The union of literary word and light is based at that because the light becomes o n e as it is all and it is in all. Rises and setting of the light itself. And human — writes Andrić — »runs through the invisible flame«.